

A népviselet-kutatás fordulata

Tötszegi Tekla: A mérai viselet változásai a 20. században. A mérai magyar női viselet és kontextusai. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2009. 420 lap, 84 színes tábla

Tötszegi Tekla *A mérai viselet változásai a 20. században* c. könyve 2009-ben jelent meg Marosvásárhelyen a Mentor Kiadónál. Nem túlzás azt állítani, hogy a magyar néprajzban ezzel született meg az első modern lokálisviselet-monográfia. Szerzője méltán nyerte el 2010-ben a Népi Hagyományok Alapítvány egyetlen kutatói teljesítményt honoráló rangos szakmai elismerését, a budapesti Néprajzi Múzeumban évente március 5-én átadott Bátky Díjat, s méltán ismerhette meg a magyarországi szakmai közönség is a díjátadón tartott érdekesítő előadásán keresztül mértékadó kutatásait, megnyerő egyéniségét.

A szerző néprajzos muzeológus az Erdélyi Néprajzi Múzeumban – ahol előtte hosszú évekig nem dolgozhatott magyar néprajzkutató –, valamint oktató a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén. Gazda Klára nyugdíjba vonulása után ő vezeti a tanszéken tanuló diákok muzeológiai szakgyakorlatát. Eredeti végzettsége magyar–francia szakos tanár, évekig dolgozott tanárként is. Népköltészeti témában, *A magyar népballadák szimbolikája* címmel írt egyetemi diplomadolgozatát 1986-ban védte meg Kolozsváron. Mérán élve régóta jelentős szerepet tölt be a helyi közösség művelődési életében. Férjével, Tötszegi Andrással (aki a kolozsvári tánc-házmozgalom egyik régi aktív tagja) megalapította a Mérai Hagyományörzők Egyesületét, 2002-ben gazdagon berendezett tájházat hozott létre, amely valódi múzeum és egyúttal nevelési központ is. Jelentős szerepet játszott Kallós Zoltán választói gyűjteményének szakszerű bejelentésében. Tagja az Eurethno nemzetközi társaságnak; 2007-ben közreműködésével szervezték meg a szervezet kolozsvári konferenciáját az európai fiatalok vasárnapi rítusairól, melynek konferenciakötete nemrégiben jelent meg (*A fiatalok vasárnapija Európában*. Szerk. Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc–Tötszegi

Tekla. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2009.). Tanulmányai románul és franciául is megjelennek.

A népviselet témakörben 2003-ban megjelent *A mérai kötetny* c. könyve (KJNT, Kolozsvár, Kriza Könyvek 18.) már jelezte azt a módszerességet, életközeli tárgyismeretet és alaposítást, amellyel Tötszegi Tekla egyetlen tárgy típus elemzésén keresztül rá tud világítani tágabb összefüggésekre is. Korábban nem találkozhattunk még egy olyan viseletdarab-elemzéssel, ahol az adatközlők jegyzékében ennyi (324) név szerepel, amelyben ennyi (2016) lefényképezett, kikérdezt kötetny alapján készült (alig félszáz lapos) tanulmány, amely így értelemszerűen távolról sem csak „leíró”, hanem 20. századi változásfolyamatokat bemutató írás. Tötszegi Tekla dolgozott egy másik, Kolozs megye magyar népviseleteit bemutató háromnyelvű kötetben, noha ott csak fordítóként szerepel (Aurel Bodiu, Simona Munteanu red.: *Portul popular maghiar din județul Cluj*. Editura Mediamira, Cluj-Napoca, 2003). Következő könyve 2008-ban románul jelent meg, a walesi festőművész Denis Galloway 1920–30-as években készült erdélyi fotóanyagának feldolgozása: *Satul transilvănean văzut prin obiectivul lui Denis Galloway* (Argonaut, Cluj-Napoca). A bevezető tanulmány és a fényképhagyaték teljes katalógusának közlése után itt a gyűjtemény csaknem felének, 310 fényképnek gondosan felújított és jól adatolt reprodukcióját láthatjuk, ami időben és térben egyaránt távoli és valóban archaikusnak számító vidékekre kalauzolja az olvasót. Ebből az anyagból nemrég időszak kiállítás is nyílt a budapesti Hagyományok Házában.

A mérai viselet változásai... c. könyv Tötszegi Teklának a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen 2007-ben megvédett doktori disszertációjának megjelent változata, igényes, átfogó és nagy ívű kép a címben foglalt témáról; tárgyak, társadalom

és a 20. század története emberismerettel, élettapasztalattal, empátiával megírva. A szerző – aki nem az elnagyolt kalotaszegi viseletleírások sorát akarta gyarapítani – kitűzött célját így fogalmazza meg: „a kultúra e szeletét egy jól körülhatárolható közösségben szerettem volna a legapróbb részletekig megvizsgálni, abban a reményben, hogy a részletek mögül a falu önálló, jól körülhatárolható közössége, annak öltözködési gyakorlata is feltárulkozik.” (7.) A könyvből ennek megfelelően feltárul: 1. a mérai viselet minden eleme (részletes tárgyleírások, fényképek segítségével); 2. a rendszert működtető szabályok, melyek révén az egyes darabok rendszerré szerveződnek; 3. mindennek mikro- és makrotársadalmi összefüggésrendszere; 4. a viseletet létrehozó, azzal élő ember, vágyaival, törekvéseivel, gondolkodásmódjával, értékrendjével, a tárgyakhoz fűződő történetekkel, az emberi kapcsolatokkal, kapcsolathálókkal; 5. az a folyamatosság, ahogy a női viselet „a 20. század háborúkkal és impériumváltásokkal terhes forgatagában” életben maradt. A kötetnek mintegy a felét teszi ki az összefoglalással záruló főszöveg; utána áll a bőséges irodalom- és forrásjegyzék, majd mellékletben következik egy táblázatsorozat, mely a viseletek és ruhatárak összetételét, változását, eredetét, megoszlását dokumentálja helyi és családi szinten is; aztán olvasható külön-külön alapos tárgyleírás a viseletelemezről és a szójegyzék. A kötet végén jön a gazdag ábra- és fényképanyag, 188, részben archív, többségében pedig saját friss, színes fotó. Román és angol rezümé teszi elérhetővé a könyvet külföldi olvasók számára is. Ez a fegyelmezett szerkesztés, a tárgyak leírásának és a hozzájuk kapcsolódó elemzésnek a részleges elválasztása, továbbá az ötletes dokumentáció lehetővé teszi azt a dinamikus olvasást, melynek során ide-oda lapozva észre sem vesszük, mikor ejtett rabul a méraiak viseletének gazdag világa, e világ gazdag vonatkozásrendszere.

A kolozsvári könyvbemutató (2009. február 26.) a könyvet Gazda Klára méltatta (Szabadság, 2009. március 3.). A szerző „értelmezése szerint

az öltözködés révén társadalmi kapcsolatháló rajzolódik ki: az asszonyok leleményességgel szerzik meg a viselet elkészítéséhez szükséges anyagot, vigyáznak rá, elkészítik a ruhát, felöltöztetik a fiatalokat, egyszóval története van az öltözködésnek.” A budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon, ahol Románia volt a díszvendég 2009. április 25-én, Kalotaszentkirályon pedig augusztus 7-én került sor kiadói könyvbemutatóra. Flórián Mária könyvismertetése az *Ethnographia* 2009/2. számában látott napvilágot.

A könyv értékének megértéséhez röviden ki kell térni a népviseletek kutatásának múltjára és teljesítményeire. A 19. század során már jelentős figyelem irányult az európai és magyar viseletek felé, mert a ruházat színesen fejezett ki foglalkozásokat, társadalmi rangokat, és a társadalom lassú polgárosodási folyamatában megörökítésre méltónak mutatkozott minden különös szín, ami az eltűnés határára került. Ugyanebben az időben a viseletek változatos forma- és mintakincset szolgáltatottak iparművészeknek, festőknek; rajtuk keresztül egy középosztályi és értelmiségi kör is közel kerülhetett azokhoz, akiknek kultúráját tudós elemzések sokkal kevésbé (vagy csak egy szűkebb szakmai kör számára) tudták közvetíteni. A 20. század első évtizedeinek sok eredményt felhalmozó pozitívista és gyakorta száraz tárgyismertető, tipologizáló leírásai mint kutatási paradigma még évtizedekig tovább éltek. A harmincas évek közepétől nálunk többek között Fél Edit modernebb, funkcionalista-strukturalista szemléletének köszönhetően lassan a társadalmi környezet, az ember-tárgy kapcsolatok sokasága is a viseletkutatás látókörébe került, de addigra alaposan megritkult a népviseletet rendszerként használó, működtető közösségek száma az egész Kárpát-medencében; ezért különös jelentőséget kaptak sárközi, martosi, palóc és másutt elvégzett kutatások. Amikor az 1950–60-as években Fél Edit és Hofer Tamás a monografikus tárgygyűjtés módszerével Átányban elvégezték a gazdálkodás, a gazdasági gondolkodás és a társadalomszervezet vizsgálatát, akkor (fennmaradt jegyzeteik és

a százával múzeumba gyűjtött viseletdarabok tanúsága szerint) bizonyára gondoltak arra is, hogy a ruházkodásról is elkészítenek egy monográfiát, ami végül nem valósult meg; példaszzerű elemzést írtak viszont a kalotaszentkirályi kelengyéről.

Közben lezajlott a paraszti életforma radikális átrendeződése, és így vált a viseletkutatásban témává a (ma talán már kevésbé szerencsésnek érzett szóval) „kivetkőzés”-nek nevezett folyamat, ami a régi népviselet elhagyását akarta leírni. A továbbiakban történeti vizsgálatok bontakoztak ki, időben egyre korábbi korokra, térben pedig egyre tágabb, európai léptékre térve, főként Flórián Mária és Fülemlé Ágnes munkásságában. Mindeközben alig-alig készült alapos helyiviselet-monográfia; érdemben voltaképp Flórián Mária Rimócról (1966) és Horváth Terézia Kapuvárról (1967) készült kötetei lehet említeni. Közülük az utóbbi ismertette a kutató saját szűkebb pátriáját, tehát ott érezhetjük benne nemcsak a tudós invenciót, hanem a saját rokoni, családi, települési körében való tájékozódásának otthonosságát is. Húsz évvel később született még jó helyi viseletváltozás-elemzés Kazárról (Fülemlé Ágnes és Stefány Judit, 1989) és Zsámbokról (Péterbence Anikó, 1990). Az erdélyi, illetve kalotaszegi hagyományos viseletek néprajzi kutatása némileg hasonló utat járt be, azzal az eltéréssel, hogy itt még nagyobb volt a szakadék a feltárással és elemzésre váró anyag kimeríthetetlen gazdagsága és a felkészült kutatók kis száma között. Emiatt sem Palotay Gertúd és nemzedéke, sem később Szentimrey Judit, Nagy Jenő vagy akár Gazda Klára nemigen koncentráltak egy-egy településre, hanem az áttekintés tárgassága és a leletmentés sikere érdekében inkább vidékekre, tájakra vagy egész régiókra (Küküllővidék, Szilágyság, Székelyföld stb.). Az 1970-es évektől nem kutatói, hanem szélesebb társadalmi érdeklődés bontakozott ki a népviseletek iránt a táncházmozgalom és a folklorizmus-mozgalmak révén, ami egy sereg viseletdarabot felértékelte, sokaknak piacokat teremtett, és lehetővé tette színes, látványos (s ennek megfelelően erősen

felületes) albumok, kiadványok megjelentetését, ami megint csak nem használt az elmélyültebb kutatásoknak.

Ebben az összefüggésben látszik kimagasló jelentőségűnek mindaz, amit Tötszegi Tekla Méréában végiggondolt és végigvitt. Nem alaptalanul gondolhatjuk, hogy itt az egykori (és gyakorlatilag a maga eredetiségében senki által meg nem ismételt) monografikus tárgygyűjtés modernizált új változatának példaszzerű alkalmazásával találkoztunk – azzal a nem lebecsülendő különbséggel, hogy ezt olyasvalaki készítette el, aki helyben él, otthon van a helyi közösségben. Erre sem a vissza-visszatérő muzeológusok, sem az „állomásozó terepmunka” módszerét követő antropológusok nem szoktak képesek lenni. Aki a székelyföldi Gyergyódittről a kalotaszegi Méréba érkezik asszonyként, ott meggyökereszik, az bekerül egy új világba, ahol új módon lesz otthon; másfél évtizeden keresztül ő maga is szocializálódik, egy család figyelő szeme láttára és elvárásaihoz igazodva sajátítja el a szabályokat és azok alkalmazását, hogy aztán tudatos megfigyelőjük legyen, lehessen. Így láthat meg ezer olyan jelenséget és tehet fel ezer olyan kérdést (ezúttal a 2003–2006 között elvégzett) terepmunkája során, amiket egy külső kutató soha sem láthat és nem kérdezhet meg. Ez persze dilemmákhoz is vezet: a kutatónak szinte ki kell küzdenie a távolabbi szempontok érvényesítésének lehetőségét, saját magát is szinte mesterségesen kell eltávolítania otthonos környezetétől. Tötszegi Tekla mindezzel tudatosan vetett számot, és továbbfejlesztette a korábban már bevált módszert: az aprólékos dokumentálást, a leltárak készítését, az éveken át tartó módszeres fényképezést, a fényképanyag megbeszélését, a régi fényképeken szereplő tárgyak mikroszkopikus megfigyelését és a mostaniakkal való azonosítását (amitől azok rögvést egy nemzedéki kapcsolatrendszerben és egy helyi presztízshierarchiában is értelmezhetőkké válnak). Ezt a közelséget az „anyaghoz”, talán inkább az élet valós közegéhez eddig még egyetlen viselettanulmányban vagy monográfiában nem tapasztalhattuk. Ez

teszi lehetővé, hogy elemzéseiben a szerző tisztán lássa a különbséget a tipikus és a kivételes között; hogy pontosan érzékelje, mit tehet nyilvánossá az intim szférára (testápolás, családi konfliktusok) vonatkozó ismereteiből, hogy pontról pontra miniket is beavasson egy olyan rendszerbe, amelyet nemcsak maguk a viseletdarabok alkotnak, hanem a róluk szóló jól tagolt, jól formált beszéd is, a vélemények, ítéletek napi rendje. Egy viseletmonográfia így válik nemcsak a szűkebb szakterület művelői vagy a Kalotaszeg-Nádas menti terület iránt kiváltképpen érdeklődők számára értékessé, nemcsak a „tárgyi néprajz” vagy az életformák kutatója számára használhatóvá, hanem folkloristák, narratívakutatók, mentalitástörténészek számára is érdekfeszítővé – hiszen nemcsak az „adatok” és az interjúk sokasága az alapanyag, hanem a spontán beszélgetések, akár a mások fél füllel elkaptott beszélgetései is hasznosulnak. A bőséges idézetek sokat segítenek a tárgyak és emberek viszonyrendszerének megértésében, a lábjegyzetek újra meg újra tágas körből hoznak összehasonlítható anyagot és párhuzamokat, a tömör összefoglalások a fejezetek végén pedig mindig felvetik a továbblépés megértéséhez szükséges újabb gondolatokat is.

Imponáló nemcsak a könyvbe foglalt gazdag tárgyi anyag, hanem az elemzési szempontok, a felvetett gondolatok gazdagsága is; ezeket itt nincs tér, sem szükség aprólékosan ismertetni. A kutatástörténeti és módszertani bevezetést társadalomtörténeti vázlat követi. A *viselet rendszere* a könyv fő (120 oldalas) fejezete, itt van szó a viselet elemeiről (előállításukról, magáról a ruhátárról, a viseletdarabok életútjáról, a rájuk vonatkozó családi emlékezetéről, tárolásukról, gondozásukról) és az öltözködésről (annak menetéről, esztétikumáról, rendjéről, melyben rendre végigkövethetjük a nemek, az etnikum, a kor, a családi állapot, az alkalom szerinti rendet), továbbá a normakövetés-normaszegésről, az öltözködésben kifejeződő identitásokról. *A viselet változásának folyamata* c. rövidebb fejezet a 20. századot tagoló generációk szerint halad a változásfolyamatok

ismertetésében, és a legtöbb hasonló viseletelemzéstől eltérően itt nem a „kivetközés”-en van a hangsúly, hanem a rendszert alkotó részrendszerek folyamatos átértékelődésén, új meg új kontextusok kiforrásán, amiben gazdasági, társadalmi folyamatok, anyagi helyzet és értelmiségi kezdeményezések egyaránt megtalálják a maguk alakító szerepét. E fejezet közvetlen kapcsolatot is teremt a fényképek sorozatával, mintegy odavissza olvasható a kettő.

Néhány megragadó pontot csak mintegy az érzékenység megjelenítéseként szeretnék kiemelni a kötetből. Egy korábbi viseletkutatói paradigma fölényes alkalmazásával világosan láthatjuk a mérai női viselet helyét a viselettípusok rendszerében csupán formai jegyei alapján is (67–71.). A régi és mai beszerzésekről szólva ott lehetünk nemcsak a Kolozsvár főterén használt üzletben, hanem a Csehszlovákiából és Törökországból behozott-csempészett kiegészítők árusítói között is. A keszkenőkről szóló egyik idézet kommentárja: „A keszkenő látványa – akárcsak Proust madelleine-jének íze – aktiválja az emlékezet mélyén őrzött információkat, felidézi a kendőt előzőleg viselők körét.” (88.) Végezetül azt a gondolatot idézzük, amely talán Tötszegi Tekla kutató-emberi magatartásának megértése irányába is elvezetheti az olvasót: „Az érvényes kulturális minta szerint az egyén használója s egyszersmind »őrizője«, »kurátora« épp aktuális ruhadarabjainak, egy láncszem a generációk, a család, a rokonság nőtagjainak sorában. [...] Az egyén egyes daraboknak átadója, másoknak »felügyelője«, élvezője, míg ismét másoknak várományosa.” (99.) A Mérán megismert hagyományos női viseletek generációs láncolatába mintegy „beállva” a szerző közvetett módon olvasóit is arra hívja: találják meg azt a helyet, ahol ők is „kurátorai” lehetnek mindannak a tudásnak, amely körülveszi őket, hogy az aztán a maga helyén és a maga módján hasznosulhasson mindazok körében, akik a jövő érdekében elődeik hagyományaira akarnak építeni, támaszkodni.

Mohay Tamás